Sumar

Sumar 7
Introducere 9

I. Totalitarismul și ideologia modernizării: trăsături comune și diferențe 19
1. O societate în perpetuă mișcare, un univers de certitudini ... 21
2. Puterea informă 33
3. Logica supraviețuirii contra promisiunii fericirii 45
4. Incoerență și denegare a puterii 54
5. Totalitarism și barbarie blândă 64
6. Condiții de posibilitate asemănătoare? 70
7. «Ideologia invizibilă» 83

II. Geneza unei decompoziții 91
8. Revirimentul 93
9. Ce fel de conștientizare antitotalitară? 106
10. O nouă ordine social-istorică 113
11. «Noul spirit al capitalismului» și banalizarea nazismului ... 122

III. Un antitotalitarism pervers 135
12. Fantasmagoria puterii 137
13. Media atotputernice 146
14. Am intrat oare în «cea mai bună dintre lumi» ? 159
15. Big Brother is watching you ? 168
16. Punctul mort al democrațiilor 182
Concluzie: A înfrunta prezentul 195
Cuprins 209

Jean-Pierre Le Goff

Democrația post-totalitară

COLECŢIA REPERE

În curs de apariție:

1. Jacques Chevallier, *Statul de drept*
2. Vladimir Jankelevich, *Moartea*
3. Michel van de Kerchove, *Când a spune înseamnă a pedepsi. Eseu asupra judecății penale*
4. Laurent Bouvet, *Comunitarismul. Mituri și realități*
5. Dan Claudiu Dănișor, *Democrația deconstituționalizată*
6. Denis Salas, *Voința de a pedepsi. Eseu despre populismul penal*
7. Patrick Charlot, Pierre Guenancia, Jean-Pierre Sylvestre (dir.), *Continuitate și transformări ale națiunii*
8. Michael J. Sandel, *Ce nu pot banii să cumpere: limitele morale ale pieței*
9. Christian Delporte, *O istorie a limbii de lemn*
10. Ronald Dworkin, *Virtutea suverană: teoria și practica egalității*
11. Michel Terestchenko, *Despre buna utilizare a torturii. Sau cum democrațiile justifică nejustificabilul*
12. Ronald Dworkin, *Este democrația posibilă aici? Principii pentru o nouă dezbatere politică*
13. Alain Ehrenberg, *Oboseala de a fi tu însuți. Depresie și societate*
14. François Huguenin, *Să rezistăm liberalismului. Gânditorii comunității*
15. François Burgat, *Islamismul în epoca Al-Qaida*

Colecţia Repere este un proiect dezvoltat de Editura Universul Juridic în parteneriat cu: Editura Universitaria și Centrul de Traduceri ale Universității din Craiova.

Jean-Pierre Le Goff

Democrația post-totalitară

Traducere din limba franceză -
Diana Dănișor

Universul Juridic
București

Editura Universitaria
Craiova

-2012-

Introducere

«Lumea nu este o marfă»: este plăcut să auzi aceste cuvinte într-o epocă dominată de economism. Cu toate acestea, ele n-ar putea să explice singure angoasele existente în societăţile democratice dezvoltate. Luând drept teme luptele contra «mondializării», contra «pieţelor financiare», contra «multinaţionalelor», contra «alimentaţiei proaste», contra şomajului…, o parte a tineretului poate găsi în ele debuşeul unei revolte căreia îi este greu să se identifice, în timp ce alţii, mai în vârstă, caută în acestea un nou sprijin militant, acţionând uneori ca şi când ultimii treizeci de ani nu fuseseră decât o paranteză şi ca şi cum lupta putea «să reînceapă» ca odinioară.

De la «dictatura pieţelor» la «noul totalitarism»

Explicarea prin conceptul de «dictatură a pieţelor» descrie de manieră critică anumite realităţi şi mecanisme la care politicile nu aduc niciun fel de răspunsuri clare şi coerente. Dar ea lasă să se înţeleagă că logica de piaţă şi financiară ar comanda de acum înainte ansamblul activităţilor sociale şi că ea ar fi principala cauză a crizelor sociale. Deci, nu atât realitatea fenomenelor criticate este cea pusă sub semnul întrebării, ci postura de denunţare victimizantă şi cadrul de gândire în care sunt inserate, căci ele elimină dimensiunile politice şi culturale care, după părerea mea, sunt determinante. O astfel de schemă rămâne prizonieră a economismului şi, din acest punct de vedere, ea nu se detaşează în mod fundamental de concepţiile contrare în abordarea problemelor societăţii: piaţa devine locul realului, plecând de la care este posibil să se explice orice şi pe care s-ar grefa fenomenele politice, juridice şi culturale, ca un fel de superstructură. Nu ne putem debarasa atât de uşor de schemele de gândire care au impregnat din plin critica socială de mai bine de un secol.

Se pretinde, în acest fel, că se explică dificultăţile pe care așa-numitul stat-providenţă le întâlneşte astăzi, dar, mai ales, criza pe care o cunoaște învățământul, sănătatea, cultura… și, din aproape în aproape, ansamblul problemelor societăţii. Acest discurs nu este, de altfel, doar acela al noului radicalism protestatar, el este reluat de mulţi jurnalişti ai marilor mass-media. «Puternicii lumii acesteia» seamănă mult cu acele marionete din World Company popularizate de una dintre emisiunile televizate care le prezintă în derâdere şi ironic.

Astfel «dictatura pieţelor» poate deveni un nou «stereotip de gândire» care elimină brusc interogația și maschează importanța mutației culturale și sociale care s-a produs. Căci, dacă este adevărat că logica financiară şi de piață penetrează astăzi ansamblul sferelor de activitate, întrebarea rămâne totuși: cum a putut această logică să se impună aparent atât de ușor în societate? Cum a fost posibil acest lucru? Pentru a răspunde la aceste întrebări, trebuie să părăsim economismul și să ne întrebăm despre starea societăților democratice, despre resursele culturale, politice și sociale care permit încadrarea pieței.

Această abordare economicistă a problemelor societăţii noastre este adesea asociată cu viziunea despre lume supusă unui nou totalitarism: «totalitarismul pieţelor» sau «liberalismul totalitar» și astfel se impune ideea că democraţiile sunt astăzi repuse sub semnul întrebării. O astfel de idee merită să fie scoasă din veșmântul său economicist și examinată cu grijă. Astăzi, acest examen pare cu atât mai necesar cu cât utilizarea calificativului «totalitar» s-a banalizat și conținutul său s-a denaturat. Totalitarismul sfârșește prin a fi confundat cu orice fel de dictatură sau opresiune. Într-o utilizare pervertită a cuvântului, orice represiune, ba chiar orice putere sau principiu de autoritate, pot fi bănuite de «totalitarism». Pentru a încerca să lămurim acest lucru, trebuie să revenim la definițiile originare ale conceptului.

Ireductibilitatea fenomenului totalitar

Dezbaterea despre totalitarism, inițiată între cele două războaie mondiale, s-a dezvoltat în perioada războiului rece și nu s-a încheiat încă. Apropierea operată între nazism și comunism este contestată și dă loc la controverse recurente. Criticii subliniază limitele capacității explicative a conceptului, judecă comparația teoretică între nazism și comunism ca incertă[1], dezvăluie neluarea în seamă a condițiilor sociale și istorice, precum și rațiunile diferite ale angajării în cazul nazismului sau al comunismului[2].

Dacă aceste două fenomene nu pot să se confunde, diferitele interpretări ale totalitarismului subliniază, totuși, caracteristicile comune ale regimurilor nazist și sovietic, care se întâlnesc în anumite puncte-cheie: existența unui partid unic, confuziunea între societate și stat, rolul central jucat de ideologie, dezvoltarea represiunii și a terorii care nu privește doar opozanții, ci se aplică unor întregi categorii de populație... În ambele cazuri, este respins orice semn de divizare internă și de conflict intern; statul, partidul și șeful său sunt considerați a încarna și a face corp comun cu o societate omogenă. Aceste caracteristici comune sunt suficient de probante pentru a valida conceptul de totalitarism ca nou mod de dominație.

În partea a treia din *The Origins of Totalitarism*[3], H. Arendt subliniază pe bună dreptate, pregnant, aspectul radical nou – fără

---

[1] Ian KERSHAW, «Nazisme et stalinisme. Limites d'une comparaison», *Le Débat*, nr. 89, martie-aprilie 1996.

[2] Acest ultim punct nu este nou. Raymond Aron, de exemplu, în lucrarea *Démocratie et Totalitarisme* (Gallimard, Paris, 1965), ajunge, la capătul analizei sale comparative între fenomenele nazist și sovietic, la concluzia unei diferențe din punct de vedere al ideilor care animă ambele tipuri de societate. Tocmai acest punct este respins de Alain Besançon în cartea *Le Malheur du siècle* (Fayard, Paris, 1998), subliniind cum comunismul operează o falsificare a binelui care constituie fața sa cea mai neagră. În Franța, cea mai recentă polemică a fost suscitată de publicarea cărții *Livre noir du communisme* (Stéphane COURTOIS, Nicolas WERTH, Jean-Louis PANNE, Andrzej PACZKOWSKI, Karel BARTOSEK, Jean-Louis MARGOUN, Robert Laffont, Paris, 1997).

[3] Hannah ARENDT, *The Origins of Totalitarism*, New York, 1951 (primele două părți sunt consacrate antisemitismului și imperialismului). Traducerea

echivalent în istorie – al totalitarismului. Lumea non-totalitară aplică totalitarismului schemele obișnuite de interpretare și se arată astfel incapabilă să sesizeze o «mentalitate» care funcționează independent de orice cadru cunoscut. În acest caz, aparențele pot fi înșelătoare: totalitarismul împrumută numeroase teme care nu-i sunt proprii, dar le dă o semnificație și o forță noi, care constituie o provocare pentru gândire.

În această optică, teroarea nu este considerată pur și simplu, de către H. Arendt, ca o «metodă», ci ca „esența dominației totalitare”[4]. Lagărele de concentrare sunt „veritabila instituție centrală a puterii totalitare în materie de organizare”[5]. Acolo se operează transformarea oamenilor „în animale resemnate”[6] cu prețul unor abominabile suferințe și al unei producții masive de cadavre. Această logică de distrugere vizează atât *psyché* (sufletul, psihicul) cât și fizicul. Deținuții din lagărele de concentrare, amintește ea, păreau a fi niște «morți-vii», reduși la un ansamblu de reacții elementare.

Formulările pe care ea le utilizează pentru a descrie această experimentare sunt extrem de frapante: „Problema care se pune este aceea de a fabrica ceva ce nu există: și anume un fel de specie umană care seamănă cu celelalte specii de animale și a cărei singură «libertate» ar consta în «conservarea speciei»”[7]. Foștilor deținuți din lagărele de concentrare le este foarte greu să vorbească despre ceea ce au trăit, căci este pur și simplu incredibil și de nedescris. „Totul se petrece, efectiv, ca și cum ar exista o posibilitate de a face permanent procesul însuși al morții și de a impune o stare în care viața și moartea ar fi deopotrivă golite de sens”[8]; „adevărata oroare a lagărelor de concentrare și de

---

franceză a acestei lucrări a fost publicată în trei volume distincte: *Sur l'antisémitisme*, Calmann-Lévy, Paris, 1973 (partea întâi); *L'Impérialisme*, Fayard, Paris, 1982 (partea a doua) ; *Le Système totalitaire*, Seuil, Paris, 1972 (partea a treia).

[4] *Ibid.*, p. 210.

[5] *Ibid.*, p. 174.

[6] *Ibid.*

[7] *Ibid.*

[8] *Ibid.*, p. 180.

exterminare constă în faptul că prizonierii, chiar dacă li se întâmplă să scape, sunt rupți de lumea celor vii mult mai mult decât dacă ar fi fost morți; asta din cauză că teroarea impune uitarea. Aici, moartea este la fel de impersonală ca și faptul de a strivi o insectă."[9]

Ne aflăm astfel la limita imaginației, în fața unui „fenomen a cărui realitate nu ne lasă să ne punem întrebări și care sfarmă toate normele cunoscute de noi"[10]. Reflecția se poticnește de «oribila experiență a lagărelor». Odată cu fenomenul totalitar, suntem confruntați cu ceea ce H. Arendt însăși numește «răul radical», care ar fi acela de a gândi dincolo de mobiluri inteligibile. Acest punct central și ultim delimitează brutal fenomenul totalitar și se opune oricărei banalizări și oricărei confundări cu fenomenele contemporane pe care le studiem.

O nouă modalitate de negare a democrației?

Această delimitare esențială fiind făcută, întrebarea care se pune este următoarea: în ce stare este, la drept vorbind, democrația în societățile dezvoltate? În cursul secolului XX, dictaturile de tip fascist în Europa, totalitarismele nazist și sovietic, au dorit să abolească definitiv democrația și, în cele din urmă, au eșuat; asistăm oare astăzi la o nouă modalitate de negare a democrației?

Reflecția din cărțile mele anterioare[11] m-a condus la evidențierea noțiunii de «barbarie blândă» pentru a caracteriza un discurs și niște instrumente ale modernizării apărute în anii optzeci. Aceasta se manifestă într-o societate democratică și nu este însoțită de acte de violență și de cruzime manifeste. Dar ea pune totuși, într-o manieră proprie, problema raportului între totalitarism și societatea actuală.

---

[9] *Ibid.*

[10] *Ibid.*, p. 201.

[11] Înainte de toate, *Le Mythe de l'entreprise. Critique de l'idéologie managériale*, La Découverte, Paris, 1992 și 1995, și *La Barbarie douce. La modernisation aveugle de l'entreprise et de l'école*, La Découverte, Paris, 1999.

Această carte caută să lămurească tocmai această problemă, sprijinindu-se pe analizele a două autorități în interpretarea totalitarismului: Hannah Arendt și Claude Lefort. Interpretările lor se demarcă de lecturile istoricilor[12] și de analizele tipologice[13], deoarece încearcă să gândească semnificația totalitarismului acordând un loc central dimensiunii ideologice și simbolice a fenomenului. Fiecare din acești doi autori se separă, de altfel, de interpretările totalitarismului, care fac din el o monstruozitate, radical străină de istoria societăților democratice europene. H. Arendt își propune să scoată la lumină condițiile atât sociale cât și existențiale care au permis fenomenul totalitar. La rândul său, C. Lefort analizează legătura paradoxală dintre democrație și totalitarism. Problematica lor se pretează, deci, în mod special, la o confruntare între totalitarism și societățile democratice.

Eu nu doresc să realizez aici o expunere sistematică a interpretărilor lui H. Arendt și C. Lefort, ci să port un dialog cu ei, plecând de la o recitire cât mai apropiată de scrierile lor. Este vorba să punem în lumină caracteristicile totalitarismului care par să le reconfigureze pe cele ale discursului și ale instrumentelor modernizării, pentru ca apoi să ne întrebăm despre natura logicilor specifice care-l animă. În fiecare etapă a acestei confruntări, principalele teme expuse în precedentele mele cărți sunt reluate de manieră sintetică. Această comparație are drept scop să arate cum anume, dincolo de caracteristici aparent asemănătoare, logicile care sprijină aceste două fenomene sunt, în realitate, inversate.

---

[12] Demersul istoricului François FURET, în *Le Passé d'une illusion* (Robert Laffont/Calmann-Lévy, Paris, 1995), este special, în măsura în care el încearcă să înțeleagă „parcursul imaginar al ideii comuniste în secolul XX", rațiunile și circumstanțele care explică forța sa de atracție, în ciuda experiențelor tragice din URSS, din celelalte țări din Est și de aiurea. Istorici din orizonturi foarte diverse s-au exprimat asupra acestei cărți (cf. «Communisme et fascisme au XXe siècle», Le Débat, nr. 89).

[13] Asemenea celor ale lui Raymond Aron din *Démocratie et Totalitarisme*, *op. cit.* Autorul distinge două tipuri ideale de regimuri plecând de la metoda ideal-tipului lui Max Weber: regimul instituțional pluralist și regimul partidului monopolistic. Fenomenul totalitar se înscrie în acest ultim cadru și comportă cinci trăsături caracteristice principale (cf. cap. 15, «Despre totalitarism»).